

LA HISTÒRIA DE JOSEP I EL CONTEXT HIKSE (Gn 37-50)*

THE STORY OF JOSEPH AND THE HIKSE CONTEXT
(Gen 37-50)

Jordi CERVERA I VALLS

Original rebut: 08/05/2023
Data d'acceptació: 17/07/2023

Adreça: Caputxins 64-66 (Ap. 49)
08700 IGUALADA
E-mail: jordicaputxi@gmail.com

Resum

La història de Josep (Gn 37-50) situa Jacob amb el seu clan familiar a Egipte, a redós de Josep convertit en visir del faraó. La sintonia entre hebreus i egipcis al llarg de la narració esdevé sorprenentment creixent i mereixedora d'estudi. Acceptant que el marc literari d'aquests capítols consisteix en una història novel·lada redactada fonamentalment en època persa, aprofundirem detalls de la seva trama per apreciar el *Sitz im Leben* de les relacions entre egipcis i hebreus, que al nostre parer evocuen el context històric de domini hikse d'Egipte durant el Segon Període Intermedi.

Paraules clau: Civilització antiga, mètode històric, obra literària representativa, literatura nacional, judaisme.

Abstract

The story of Joseph (Gen 37-50) places Jacob with his family clan in Egypt, sheltered by Joseph turned vizier of Pharaoh. The harmony between Jews and Egyptians throughout the narrative becomes surprisingly growing and worthy of study. Accepting that the literary framework of these chapters con-

* Agraïm el suport del Museu Egipci de Barcelona en les persones del seu conservador Luis M. González i la seva professora Maite Rada per la informació contrastada que ens han proporcionat i per la seva cordialitat en el diàleg interdisciplinari. Les mancances egíptològiques que puguin aparèixer són obra de l'autor.

sists of a novelized story written primarily in Persian times, we will delve into plot details to appreciate the Sitz im Leben of Egyptian-Jewish relations, which in our view evoke the historical context of Hikse rule of Egypt during the Second Intermediate Period.

Keywords: *Ancient civilization, historical method, representative literary work, national literature, Judaism.*

1. LA PRESENCIA D'ASIÀTICS A EGIPTE A PARTIR DEL REGNE MITJÀ

Les fonts egiptòlogues indiquen que a partir de la dinastia XII (Regne Mitjà) apareixen evidències de la instal·lació d'asiàtics en territori egipci. Amb Amenemhet I, primer faraó de la dinastia, els asiàtics apareixen escenificats com a guerrers, unes vegades a favor d'Egipte i altres en contra. Amb els successors Sesostris I i Amenemhet II, la imatge d'asiàtics guerrers s'eixampla amb representacions de captius vençuts, d'oficials o de delegats de relacions comercials i diplomàtiques.¹

Amb Sesostris II, només hi ha una evidència, però molt rellevant: la pintura de la tomba de Beni Hasan, que reproduïx les bones relacions comercials entre asiàtics i l'elit egípcia del Regne Mitjà. El protagonista asiàtic d'aquest encontre és Abisai i el protagonista egipci és el nomarca Khnumhotep II, governador de la regió d'Oryx, la setzena regió de l'Alt Egipte.² Tanmateix, aquesta pintura tan representativa no és l'únic exemple de la instal·lació d'asiàtics a Egipte durant la dinastia XII.³

Cenyint-nos solament al delta oriental del Nil —la zona on s'instal·larà el clan de Jacob—, descobrim la notable presència d'asiàtics en l'excavació de Tell el Dab'a.⁴ L'indret presenta restes de ceràmica, tombes, parament funeràri, sacrifici d'ases, armes de bronze; tot amb segell semita i pertanyent al

1. Cf. Anna-Latifa MOURAD, *Rise of the Hyksos. Egypt and the Levant from the Middle Kingdom to the Early Second Intermediate Period* (Archaeopress Egyptology 11), Oxford: Archaeopress 2015, 125.

2. Cf. Jordi CERVERA I VALLS, «Bíblia i egiptologia: Abraham i Abisai, patriarques semites a l'antic Egipte», *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* 137 (2021) 17-28.

3. El papir del museu de Brooklyn explica la presència de semites en condició de servents a Egipte, durant les dinasties XIII i XII (Donald B. REDFORD, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton [NJ]: Princeton University Press 1992, 99). Els papirs de Lahun indiquen que en aquesta època hi havia asiàtics instal·lats a prop de la capital. Les mines de turquesa de Serabit el Khadim (Sinaí) indiquen la presència de mà d'obra semita en aquesta explotació minera (Javier MARTÍNEZ BABÓN, *Los hicsos y su conquista de Egipto* [Colección DSTORIA – Antigua], Sabadell: Dstoria edicions 2015, 37).

4. Cf. MOURAD, *Rise of the Hyksos*, publicació recent i exhaustiva sobre el tema (vegeu nota 1).

període del Bronze Mitjà (2000-1750 aC).⁵ Damunt d'aquestes restes s'edificà posteriorment Avaris, que es convertirà en la capital del domini hikse a Egipte.

Literàriament, *La història de Sinuhé* també testimonia la presència asiàtica en el delta oriental durant la dinastia XII. Es tracta de l'obra mestra de la literatura egípcia antiga, datada del segle XX aC, en l'època del faraó Sesostri I.⁶ El protagonista del relat és Sinuhé, tresorer del rei del baix Egipte i administrador dels districtes asiàtics, que explica una escena que té lloc en la regió de l'actual canal de Suez, concretament en els Llacs Amargs, on el protagonista coincideix amb asiàtics coneguts:⁷

Vaig donar camí als meus peus cap al nord i vaig arribar als Murs del Príncep, que han estat construïts per rebutjar els asiàtics i per trepitjar els qui recorrin les dunes [del desert]. Em vaig col·locar ajagut darrere un arbust, tement que em veiés el sentinella de servei sobre la muralla. Vaig caminar durant la nit i quan clarejava vaig arribar a Peten. Havent-me aturat en l'illa dels Llacs Amargs, vaig sofrir un atac de set. Estava abrusat, i la meua gola resseca. Em vaig dir: «Això és el regust de la mort!». Però vaig aixecar el meu ànim i vaig recompondre els meus membres quan vaig escoltar soroll i un mugir de ramats. Aleshores vaig distingir uns asiàtics. Em va reconèixer un nòmada que era allí i que havia estat a Egipte. Em donà aigua i va coure llet per a mi. Vaig anar amb ell a la seva tribu i va ser bo el que ells van fer [per mi].

Excavacions realitzades en la zona oriental del delta, com Tell el-Yehudiya, Tell el-Retaba i Tell el-Maskhuta (les excavacions més rellevants després de Tell el-Dab'a), presenten restes que també corresponen al Segon Període Intermedi i que confirmen l'expansió de la presència asiàtica en la zona, la qual culminarà amb el futur domini hikse.⁸

Els hiksés, «senyors de terres estrangeres», és el nom que reben els governants egipcis de la dinastia XV. Després de la crisi administrativa i la ràpida successió de reis en la dinastia XIII, sorgeix la dinastia XIV que s'escindeix del poder de Tebes i s'instal·la a l'entorn de Tell el-Dab'a. Aquesta dinastia presenta alguns noms que tenen connexions semites. Seguirà la dinastia asiàtica dels hiksés (dinastia XV), constituïda per sis reis que van governar el baix Egipte i part de l'Egipte central poc més de cent anys (1664-1555 aC), regnant

5. MARTÍNEZ BABÓN, *Los hicsos y su conquista de Egipto*, 66.

6. Cf. *ibíd.*, 35.

7. Traducció catalana a partir de Jesús LÓPEZ (ed.), *Cuentos y fábulas del Antiguo Egipto* (Pliegos de Oriente), Madrid: Trotta – Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona 2005, 46.

8. Cf. una detallada exposició de les excavacions del delta amb restes semites a MOURAD, *Rise of the Hyksos*, 19-61.

en paral·lel amb la dinastia tebana que controlava l'alt Egipte.⁹ El domini polític hikse a Egipte i fronteres enllà assolí el seu punt àlgid amb el governant Apofis o Ipepi (1605-1569 aC).¹⁰

Avui dia queda en entredit l'explicació tradicional de Flavi Josep —que recull de Manetó— sobre la invasió hikse d'Egipte realitzada a sang i a foc. Les evidències arqueològiques indiquen que aquest canvi dinàstic va ser intern, sense violència ni destrucció.¹¹

Malgrat el període tan breu de domini, la presència d'hikses a Egipte deixà la seva petjada. En l'àmbit militar suscità canvis rellevants en la seva organització, com el comandament directe del faraó en les accions bèl·liques, la professionalització de les tropes, el gaudi d'una administració pròpia que dignificava la carrera militar i la incorporació d'armament nou com el carro de guerra tirat per dos cavalls, l'arc compost i les espases amb bronze de qualitat.¹²

També esdevingueren una potència comercial que mantingué bones relacions diplomàtiques amb regions del Pròxim Orient i de l'Egeu. La ceràmica de Tel el-Yahudiyah en el delta oriental, que correspon al Segon Període Intermedi, s'ha localitzat dispersa en un vast territori internacional que inclou les costes cananees i zones de Xipre, però sobretot s'ha trobat a Tell el-Dab'a.¹³

La dinastia egípcia de Tebes comandada pel faraó Ahmose aconseguí la derrota militar dels hikses. La seva progressiva expulsió no evitaria que una part de la població asiàtica romangués en el delta oriental com a esclaus o com a assimilats.¹⁴ De fet, les fonts egípcies van deixar escassa informació

9. «The excavation of Avaris has been most influential for our understanding not merely of the history of Egypt between the Middle and the New Kingdom, but of the mechanisms of culture. It has uncovered a model frontier city where a complex cultural interface of Egyptian and Palestinian traditions, created and enacted by a mixed border population, became visible. The 15th-Dynasty Hyksos, as its political exponents who extended their authority towards the traditional center of Egypt from this fringe community, appear to have by and large abided by the traditional tenets of Egyptian kingship» (Thomas SCHNEIDER, «Foreigners in Egypt: Archaeological Evidence and Cultural Context», en Willeke WENDRICH [ed.], *Egyptian Archaeology* [Blackwell Studies in Global Archaeology], Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 2010, 143-163, 159).

10. Cf. la síntesi sobre els hikses de Manfred BIETAK – Silvia BRELL (eds.), *The Enigma of the Hyksos*, vol. 1 (Contributions to the Archaeology of Egypt, Nubia and the Levant 9), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2019, 415-417.

11. MARTÍNEZ BABÓN, *Los hicsos y su conquista de Egipto*, 79-84.

12. *Ibíd.*, 185-191.

13. *Ibíd.*, 106-107.

14. *Ibíd.*, 175.

del període hikse, desqualificant-lo o diluint la seva memòria.¹⁵ Per aquestes raons, resulta complicat dur a terme una aproximació més contrastada a la informació que es posseeix d'aquesta època.

2. LA HISTÒRIA DE JOSEP (Gn 37-50)

La història novel·lada de Josep (Gn 37-50) ambienta folgadamente els vincles patriarcals i matriarcals amb Egipte. Per bé que el títol d'aquests capítols adjudica el protagonisme a aquest fill de Jacob (Història de Josep), l'inici del relat diu així: «Aquesta és la història de Jacob» (Gn 37,2). Expliquem la raó d'aquest doblat de noms a través del llenguatge filmogràfic: Josep seria l'artista principal de la història, i Jacob, l'estrella convidada que la qualifica.

La narració bíblica, de tretze capítols, la qualifiquem literàriament de *novel·la històrica*. Encara avui, la novel·la històrica és un gènere literari que recrea un personatge, un esdeveniment, un període o un lloc històric, complementant-lo amb una trama creativa que dinamitza i cohesiona el relat.

Aquesta ràpida definició ens mostra la clau de lectura que cal tenir en compte en el relat bíblic de Josep: no hem de considerar la narració d'aquests capítols com una descripció historiogràfica d'esdeveniments,¹⁶ però tampoc hem de considerar-los com si es tractés d'una ficció literària. L'equilibri el trobarem en el punt intermedi: la història de Josep combina un context geogràfic i un context històric egipci amb una trama novel·lística trepidant. Ambdós elements —el context i la trama— es presenten al servei d'un missatge teològic que serà la clau de lectura de tota la narració.

2.1. *Gènere literari, composició i redacció*

Contemplant la narració de Josep des de l'àmbit literari i redaccional possibilita l'associació amb una *novel·la de diàspora*, escrita durant el període persa

15. «If later traditions of the New Kingdom and the first millennium style them as impious foreign rulers, then this is only by a deliberate alteration of accepted rules of cultural acceptance in the interest of political and religious motives. It bears vivid witness to the tensions between divergent perceptions of foreignness and identity in the mid-second millennium, and reflects a last attempt to maintain the traditional weights of core and periphery» (SCHNEIDER, «Foreigners in Egypt: Archaeological Evidence and Cultural Context», 159).

16. «Estamos claramente ante una novela histórica, no ante un trabajo historiográfico» (J. Alberto SOGGIN, *Nueva historia de Israel. De los orígenes a Bar Kochba*, Bilbao: Desclée de Brouwer 1997, 168).

i en la qual Josep escenifica l'èxit israelita en terres egípcies, com Tobit ho aconsegueix en terres assíries i com Esther i Daniel ho escenifiquen en terres mesopotàmiques.¹⁷

Malgrat l'atractiva identificació de la història de Josep amb una novel·la de diàspora en context egipci, hi ha diferències rellevants amb les mencionades novel·les de context assiri i mesopotàmic:¹⁸ en primer lloc, els relats sobre Tobit, Esther i Daniel presenten els protagonistes com uns israelites fidels a la religiositat i als costums jueus, mentre que la història de Josep no en fa cap al·lusió; en segon lloc, si Tobit, Esther i Daniel apareixen incardinats de bell principi en aquest entorn estranger, Josep i Jacob s'hi desplacen de manera forçada; i en tercer lloc, la narració de Josep recrea amb insistència l'entorn egipci, bo i presentant detalls significatius d'assimilació que expressen una inculturació en aquest entorn: el matrimoni de Josep amb una egípcia de llinatge sacerdotal, l'embalsament de Jacob i de Josep, i el fet que Josep sigui dipositat en un sarcòfag. En síntesi, la història novel·lada de Josep gaudeix d'una personalitat pròpia que va més enllà de considerar-la una novel·la de diàspora de context egipci.¹⁹

17. «It is easiest to explain the attention given to describing the Egyptian integration and career of Joseph if one assumes that the Joseph story is a “diaspora novella” and was conceived in order to reflect the possibilities for a life outside of the land» (Thomas RÖMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», en Federico GIUNTOLI – Konrad SCHMID [eds.], *The Post-Priestly Pentateuch: New Perspectives on its Redactional Development and Theological Profiles*, Tübingen: Mohr Siebeck 2015, 185-201, 192). «It is more compelling to interpret the Joseph story as a diaspora novella that cannot predate the fall of Samaria in 722 BCE and the subsequent establishment of a diaspora community that also found its way into Egypt» (Konrad SCHMID, «“Israel” in the Joseph Story (Genesis 37-50)», en Oded LIPSCHTICH – Yuval GADOT – Matthew J. ADAMS [eds.], *Rethinking Israel. Studies in the History and Archaeology of Ancient Israel in Honor of Israel Finkelstein*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns 2017, 355-364, 359). Per a altres opinions a favor d'aquesta proposta, cf. RÖMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», 192, n. 42.
18. Blum i Weingart, en un article conjunt, desestimen l'opció literària i cronològica d'una novel·la de diàspora en època persa, proposant un influx literari egipci i una datació monàrquica en el Nord (Erhard BLUM – Kristin WEINGART, «The Joseph Story: Diaspora Novella or North-Israelite Narrative?», *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 129/4 [2017] 501-521, 516). Albertz s'afegeix al debat amb una proposta redaccional que aplega les dues anteriors: un relat originari de mitjan segle IX aC amb estrats posteriors que arriben a inicis del segle IV aC (Rainer ALBERTZ, *Die Josephsgeschichte im Pentateuch. Ein Beitrag zur Überwindung einer anhaltenden Forschungskontroverse* [Forschungen zum Alten Testament 153], Tübingen: Mohr Siebeck 2021, 150-151).
19. «Close parallels between the Joseph and the Sinuhe Stories have already been pointed out repeatedly» (BLUM – WEINGART, «The Joseph Story: Diaspora Novella or North-Israelite Narrative?», 513, n. 52). Blum i Weingart ho argumenten en detall a les pp. 513-516. També es relaciona amb la història del savi Ahiqar i l'anomenada Estela de la fam; al respecte, cf. Bernd U. SCHIPPER, «The Egyptian Background of the Joseph Story», *Hebrew Bible and ancient Is-*

Quant a la seva *composició*, la història de Josep presenta materials literaris que complementen la trama principal. Ens referim a l'episodi de Judà i Tamar (Gn 38), que explica el matrimoni d'aquest fill de Jacob amb una dona estrangera, tal com succeirà més endavant amb Josep i Assenat (Gn 41,45). Un altre episodi complementari és la visió divina que Jacob experimenta durant el camí vers Egipte (Gn 46,1-4). Un tercer material és la benedicció de Jacob als dos fills de Josep —Efraïm i Manassès—, que enllaça a continuació amb la benedicció del patriarca als seus dotze fills (Gn 48-49). Un darrer complement és l'episodi concís que narra la mort de Josep (Gn 50,22-26). Es tracta, en suma, de trames complementàries que participen de la trama principal i que, amb altres afegits menors, constitueixen la gran unitat temàtica i teològica de la història de Josep, la qual culmina la història patriarcal i matriarcal del Gènesi i enllaça amb el llibre de l'Èxode.²⁰

Sobre la *redacció* de la història de Josep, cal situar el relat més primitiu en el Regne del Nord, potser al nord de Siquem, on se situa l'episodi inicial.²¹ En una segona etapa redaccional, el relat és assumit pel Regne de Judà, apreciable en diversos moments pel protagonisme que assumeix aquest fill de Jacob (quan Judà és el germà que vol protegir Josep, quan es casa amb una dona estrangera com Josep farà posteriorment, quan assumeix la responsabilitat de Benjamí i quan es converteix en el portaveu dels germans a Egipte). En una tercera etapa, es vincula aquest material del Regne del Nord i del Sud amb els episodis anteriors de la història de Jacob. Finalment, la història d'aquest patriarca es fusiona amb la història d'Abraham, a fi d'unificar els relats patriarcal i matriarcal que, a continuació, enllaçaran amb els episodis de l'Èxode.²² Es pot datar la redacció més primitiva durant l'existència del

rael 8 (2019) 6-23, 13-20. A petita escala, també es pot associar l'episodi de Josep i la dona de Putifar amb el relat egipci dels *Dos Germans*. A favor d'aquesta associació: Römer, Ska, Levin (RÖMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», 188); en contra: Redford (DONALD B. REDFORD, *A Study of the Biblical Story of Joseph (Genesis 37-50)* [Supplements to *Vetus Testamentum* XX], Leiden: Brill 1970, 93).

20. Per a més detalls de la composició, cf. BLUM – WEINGART, «The Joseph Story: Diaspora Novella or North-Israelite Narrative?», 503-510; RÖMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», 196-201.
21. Römer i Schmid coincideixen a assenyalar la caiguda de Samaria (722 aC) com a *terminus a quo* del relat originari (SCHMID, «“Israel” in the Joseph Story», 360; RÖMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», 190).
22. Jean Louis SKA, *Introducción a la lectura del Pentateuco. Claves para la lectura de los cinco primeros libros de la Biblia* (Estudios Bíblicos 22), Estella: Verbo Divino 2001, 280-282, esp. 282.

Regne del Nord, i la redacció final es considera de l'època postexílica persa, durant el període saïta egipci (dinastia XXVI).²³

2.2. Geografia, ambientació i moment històric

La *geografia* de la història de Josep presenta desplaçaments constants de Canaan a Egipte que insinuen relacions habituals entre els dos territoris. Ho apreciem en les caravanes d'ismaelites i de madianites que s'hi desplacen. També s'expliquen dos desplaçaments dels germans de Josep a Egipte a la recerca d'aliments. Finalment, té lloc la migració de Jacob i de tot el clan familiar al delta, a prop de Josep. Instal·lats en terres egípcies a la regió de Goixen, es durà a terme un desplaçament esporàdic final en direcció contrària, en el relat de l'enterrament de Jacob a Canaan.²⁴

L'*ambientació* de la trama principal del relat succeeix en un entorn cortesà egipci: primer, a la casa de Putifar, el cap de la guàrdia del faraó; després, a la presó reial; a continuació, al mateix palau del faraó, on Josep és anomenat visir i on alguns fills de Jacob, i el mateix patriarca, s'entrevisten amb el faraó. Al capdavall, el clan de Jacob s'instal·la a prop del faraó, tenint cura de les seves terres i dels seus ramats.

Aquesta ambientació cortesana de la narració, que podria ser un argument a favor d'una novel·la de diàspora (com passa amb Ester i Daniel), la considerem una ambientació que evoca el domini hikse d'Egipte, quan la presència d'asiàtics en el delta oriental del Nil tenia un pes específic, tant al voltant com dins del palau reial.

Referent a la seva *dimensió històrica*, la narració recrea una sintonia molt natural entre egipcis i asiàtics (però sense oblidar dos breus comentaris respectius a Gn 43,32 i Gn 46,33-34).²⁵ Aquesta convergència es produeix en

23. «The hypothesis that the Joseph story is post-P represents the best solution» (RÓMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», 201). «We have tried to point out that the Egyptian detail reflects the Saite period, or later. In agreement with this dating is the vocabulary of the story, which displays well over fifty words or expressions elsewhere found in literature of Exilic or Post-exilic date» (REDFORD, *A Study of the Biblical Story of Joseph [Genesis 37-50]*, 245).
24. «Todo el relato sirve de puente entre Canaán y Egipto, un vehículo para transportar a las tres generaciones de la familia hasta el siguiente capítulo de su historia» (Joseph BLENKINSOPP, *El Pentateuco. Introducción a los cinco primeros libros de la Biblia* [Estudios Bíblicos 20], Estella: Verbo Divino 2001, 143).
25. «La Historia de José está impregnada de elementos culturales egipcios, pero son tan genéricos y difíciles de situar en un momento histórico concreto que no es extraño que los autores que lo han intentado hayan oscilado entre los ss. XIV i II a.C.» (Félix GARCÍA LÓPEZ, *El Pentateu-*

l'àmbit comercial, religió, relacional, en les responsabilitats de govern, en la materialització d'un matrimoni, en l'acolliment generós del clan de Jacob i en l'adopció de costums funeraris egipcis. S'acostuma a dir que aquesta sintonia està ambientada durant el període històric saïta, però nosaltres afegim que aquest entorn saïta està fent una evocació històrica dels hikses.²⁶

2.3. Teologia

La història novel·lada de Josep està marcada per una trama teològica que obre i tanca la narració: Josep, rebutjat inicialment pels seus germans, esdevindrà el salvador del clan familiar.²⁷ Entremig d'aquesta trama teològica principal, n'hi ha una altra de complementària i que l'arrodoneix: Josep esdevé una font de benedicció per a tothom que se li apropa.²⁸

La trama teològica de la història de Josep, que és doble i entrelaçada, continua l'evolució teològica dels relats patriarcals i matriarcals precedents, marcats per l'elecció d'un llinatge familiar del qual emergeixen els hereus de les promeses divines.²⁹

- El cicle d'Abraham presenta el fil teològic conductor segons el qual Isaac serà l'hereu de les promeses fetes a Abraham (Gn 12,1-25,18).
- El cicle de Jacob explica que ell serà el receptor de la benedicció d'Isaac, tot i no ser el primogènit, així com la terra de Canaan serà la seva heretat (Gn 25,19-36,43).
- El cicle de Josep declara que tots els fills de Jacob seran hereus de la benedicció del patriarca i que la terra de Canaan serà el destí de les generacions posteriors (Gn 37-50).

co. *Introducción a la lectura de los cinco primeros libros de la Biblia* [Introducción al estudio de la Biblia 3ª], Estella: Verbo Divino 2003, 119).

26. «As in other parts of the patriarchal story, the past is described with the terminology of the narrator's own era» (Gordon J. WENHAM, *Genesis 16-50* [World Biblical Commentary 2], Dallas [TX]: Word Books 1994, XXVI).
27. «José es el justo inocente que sufre y que, por su dolor, consigue que otros se salven; Dios es reconocido como el Dios que dirige la historia» (Pedro CABELLO MORALES, *Arqueología Bíblica. Los textos bíblicos a la luz de los hallazgos arqueológicos*, Madrid: Almuzara 2020, 224).
28. «La théologie qui se fait jour en Gn 37-50 est une théologie très "moderne": dans la version originelle (sans les références à Yhwh en Gn 39), Dieu n'apparaît jamais dans les commentaires du narrateur, mais seulement dans la bouche des protagonistes. Ce sont Josep, ses frères ou son père qui interprètent à tort ou à raison les événements comme résultat des interventions divines» (Thomas RÖMER, «Deux repas "en miroir" dans l'histoire de Joseph (Gn 37-50)», *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 93/1 [2013] 15-27, 20).
29. SKA, *Introducción a la lectura del Pentateuco*, 44-46.

2.1. A la recerca del context històric hikse

La nostra proposta sobre la història de Josep accepta que es tracta d'un escrit de l'època persa que recrea el període egipci saïta,³⁰ però afegeix que el relat rememora el gloriós domini semita dels hikses, històricament proper a la cronologia tradicional sobre l'assentament de Jacob i el seu clan a Egipte.³¹ Proposem, en el fons, complementar la proposta exegetica i egiptològica de redacció persa i de reconstrucció saïta amb un aprofundiment metodològic del *Sitz im Leben* de la narració.³²

Per introduir la nostra proposta ens servim, en primera instància, de la descripció dels hikses que feu el sacerdot egipci Manetó en la seva obra *Egyptiaca* (ca. 285-280 aC), recollida per l'historiador hebreu Flavi Josep (*Ap.* 1,75-91). L'obra de Manetó està clarament influenciada pels esdeveniments històrics del període persa i, explicant el domini hikse, l'historiador egipci hi projectà la memòria recent de la incursió militar persa i del seu posterior domini de la zona.³³ Quelcom de semblant passaria amb el relat bíblic de Josep, en el qual, amb el segell redaccional del context històric persa i saïta, s'evoca l'antic període de domini hikse per intensificar la vibració històrica dels capítols.

Manetó explica l'etimologia del vocable *hikses* com a «reis pastors» (*Ap.* 1,82),³⁴ però no identifica aquest col·lectiu amb els israelites. Això ho fa Flavi Josep quan, esmentada la ressenya de Manetó, proposa l'etimologia pròpia de «captius pastors» (*Ap.* 1,83).³⁵ L'historiador hebreu utilitzarà la seva etimologia dels hikses (captius pastors) i l'associarà amb els avantpassats israelites

30. Aquesta és l'aportació tradicional de Redford des de l'egiptologia, que els estudis exegetics posteriors han anat corroborant; cf. REDFORD, *A Study of the Biblical Story of Joseph (Genesis 37-50)*, 245.

31. «It is usually thought that Joseph's rise to power coincided with the Hyksos dynasty c. 1650-1540 B.C., when Semitic chieftains ruled Egypt» (WENHAM, *Genesis 16-50*, XXVII).

32. De fet, la nostra proposta pretén eixamplar els cercles concèntrics de la metodologia exegetica tractant el tema delicat i sempre controvertit de la historicitat dels esdeveniments narrats en el relat. Les aproximacions exegetiques historicocritiques estudien la història de la transmissió del text (crítica textual), el context literari i històric o *Sitz im Leben* (crítica dels gèneres literaris) i la història de la seva redacció (crítica de la redacció). Aquests estudis aporten una valuosa informació que permet realitzar afirmacions, contextualitzacions, deduccions i àdhuc silencis humils sobre la historicitat del relat.

33. «The account of Manetho was strongly colored by the events of the Persian period» (Russell E. MIRKIN, *Berosus and Genesis, Manetho and Exodus: Hellenistic Histories and the Date of the Pentateuch* [Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 433], London: T & T Clark 2006, 174; també 187).

34. *HYK* (reis) + *SOS* (pastors).

35. *HYK* (captius) + *SOS* (pastors).

esclaus a Egipte, i també associarà els hikses amb la història de Josep (Ap. 1,92). Ens trobem, per tant, amb una associació ancestral dels hikses amb els israelites i amb la història de Josep, associació que, tot i merèixer una aproximació crítica, esdevé la primera menció que connecta els uns i els altres.³⁶

A continuació, argumentarem la nostra proposta segons la qual la història de Josep evoca el període hikse: ens fixarem en detalls ambientals i presumiblement històrics del relat, dels quals cercarem el context vital (*Sitz im Leben*). Estructurem aquesta contextualització en una sèrie de temes que ordenem per ordre d'aparició en la narració i que donen títol als següents apartats: caravanes que es dirigeixen a Egipte; el lideratge de Josep a Egipte; la instal·lació del clan de Jacob en el delta oriental del Nil; Jacob mor a Egipte i és embalsamat; l'enterrament faraònic de Jacob; Josep és embalsamat i dipositat en un sarcòfag.

Abans de tractar aquesta estructuració temàtica, fem esment de dues consideracions generals que, encara que formin part natural de la trama del relat, no deixen de sorprendre. La primera sorpresa és que la migració del clan de Jacob a Egipte conclou amb la seva integració en la societat egípcia. La segona sorpresa és que un clan de pastors semites participi dels lideratges egipcis amb tanta facilitat i sigui tan proper a la cort del faraó.

3. CARAVANES QUE ES DIRIGEIXEN A EGIPTA

La història de Josep relata amb naturalitat el desplaçament de caravanes d'asiàtics a Egipte. Es mencionen ismaelites (Gn 37,25), madianites (Gn 37,28), cananeus entre els quals hi ha els fills de Jacob (Gn 42,1-5; 43,2.15), i el mateix patriarca Jacob amb tot el seu clan (Gn 46,5-7).

La narració explica que Egipte ha viscut un temps de bonança econòmica i que gestiona intel·ligentment les seves reserves (Gn 47,48-49). Quan la fam es generalitza a tota la regió, augmenten les caravanes d'asiàtics cap a Egipte, com indica el mateix relat (Gn 41,57).

3.1. Context geogràfic caravaner: Hebron i Siquem

La història de Josep s'inicia situant Jacob a la terra de Canaan sense especificar el lloc (Gn 37,1), però els relats precedents expliquen que el patriarca

36. GMIRKIN, *Berosus and Genesis, Manetho and Exodus*, 178-182.

s'instal·là a «Mambré, a Quiriat-Arbà, que és Hebron», talment com van fer Abraham i Isaac (Gn 35,27).³⁷ D'allí, Josep és enviat a Siquem, on hi ha els seus germans pasturant els ramats (Gn 37,12-14). Concretament, els trobarà al nord de Siquem, a Dotan (Gn 37,17).³⁸

Les ciutats de Hebron i Siquem donen naturalitat al moviment caravaner del relat per raó de ser dues importants cruïlles de camins i lloc de pas de les caravanes que travessaven la serralada central de Canaan:

- Des de Siquem es continuava en direcció nord vers la Galilea; en direcció oest es descendia al litoral marítim; vers l'est es davallava a la vall del Jordà i s'ascendia a Galaad resseguint el torrent Jaboc (Gn 37,25).
- Des d'Hebron s'enllaçava amb Siquem per la carena central; vers l'oest es descendia a la Xefelà i al litoral; en direcció sud es descendia cap a Beerxeva (Gn 46,5) des d'on, pel litoral o per l'interior, es continuava fins a Egipte (Gn 46,1).³⁹

3.1. *Moviment caravaner constant amb Egipte*⁴⁰

El relat posa de manifest un moviment caravaner sovintejat a Egipte. El primer moviment té relació amb l'episodi de Josep llençat a la cisterna, que s'explica amb dues versions fusionades: una versió la protagonitza el primogènit Rubèn, qui pretén alliberar el seu germà, i detalla que una caravana de madianites treuen Josep de la cisterna (Gn 37,28a); l'altra versió la protagonitza Judà, qui proposa de vendre Josep a una caravana d'ismaelites per alliberar-lo de la mort. Ambdues caravanes es dirigeixen a Egipte i s'enduen Josep (Gn 37,25.28b).⁴¹

El segon moviment caravaner es produeix quan Jacob s'assabenta que a Egipte hi ha blat i envia els seus fills a cercar-ne (Gn 42,1-2). Ells s'afegeixen

37. L'Hebron bíblica s'identifica amb Djebel Rumeida.

38. Siquem es localitza a l'excavació de Tel Balata, a l'actual Nablus. Dotan s'associa amb l'excavació de Tell Dothan, a uns 20 Km al nord-oest de Siquem.

39. Sobre el moviment caravaner egipci, cf. Dieter KESSLER, «Karawanen(wege)», en Wolfgang HELCK – Eberhard OTTO (eds.), *Lexikon der Egyptologie. VII vols.*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1975-1992, vol. III, 328-333.

40. Camille GUERIN, «The Joseph Story from an Egyptological Perspective», en Thomas RÖMER – Axel BÜHLER – Konrad SCHMID (eds.), *The Joseph Story between Egypt and Israel* (Archaeology and Bible 5), Tübingen: Mohr Siebeck 2021, 119-137, 121-123.

41. Sobre les dues versions paral·leles, cf. SKA, *Introducción a la lectura del Pentateuco*, 97-100; Richard C. STEINER, «Contradictions, Culture Gaps, and Narrative Gaps in the Joseph Story», *Journal of Biblical Literature* 139/3 (2020) 439-458, 458.

a les caravanes de cananeus que anaven a Egipte a proveir-se de gra (Gn 42,1-5).

La tercera caravana la protagonitzen de nou els fills de Jacob, que han de retornar a Egipte a cercar més blat. Ho fan portant productes locals per oferir a Josep com a administrador reial (Gn 43,11).

La darrera caravana correspon a la migració de tot el clan de Jacob a Egipte (Gn 46,1-7).

3.2. *Tractes comercials amb persones de la cort*

En relació amb el moviment caravaner, apreciem que els marxants ismaelites i madianites tenen tractes directes amb persones de la cort: els madianites venen Josep a Putifar (Gn 37,36) i poc després es diu que els ismaelites són els qui fan la venda al mateix personatge (Gn 39,1).⁴²

De fet, Putifar no és un cortesà qualsevol, perquè ambdues versions coincideixen a repetir que era «un home de confiança del faraó i cap de la guàrdia reial» (Gn 37,36; 39,1). Les fonts egiptològiques indiquen que el comerç internacional acostumava a ser un monopoli de l'estat (per exemple, les expedicions mineres al Sinaí), tot i que no hi ha evidències que ho confirmin durant la major part de les dinasties.⁴³ El relat bíblic, però, explica que el mateix Josep, exercint de visir, realitza directament tractes comercials amb els estrangers que venen a comprar blat (Gn 42,6).

4. EL LIDERATGE DE JOSEP A EGIPTO

Els capítols que expliquen el ràpid ascens de Josep a Egipte (Gn 39-41) narren una història dins la història, emmarcada tota ella per un segell cortesà egipci. Es tracta d'uns capítols trepidants, amb una tensió dramàtica força seductora que enardeix els lectors de totes les èpoques.

S'encadenen tres episodis principals on Josep reïx admirablement en tot: a casa de Putifar, es converteix en administrador dels seus béns (Gn 39,4-6);

42. Aquesta versió paral·lela es corrobora al final de la història, quan Josep explica que el van raptar del país dels hebreus —es refereix als madianites— (Gn 40,15), i també diu que el van vendre a uns que anaven a Egipte —es refereix als ismaelites— (Gn 45,4).

43. Toby A. H. WILKINSON, «State», en Donald B. REDFORD (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. 3 vols., Oxford: Oxford University Press 2001, vol. 3, 314-319, 317.

a la presó, es responsabilitza dels altres presoners de la cort (Gn 39,20-23); al palau reial, esdevé el visir que administra tot el reialme (Gn 41,38-45).

Entremig dels tres episodis principals, n'hi ha dos de complementaris: la seducció de la dona de Putifar que porta Josep a la presó reial (Gn 39,7-20) i la interpretació dels somnis del coper i del pastisser de la cort que acaben portant Josep davant el faraó (Gn 40). Es tracta d'atractives anelles literàries que s'afegeixen a la trama principal per obrir la narració al següent episodi. També afegeixen emoció i vibració al relat.

Aquestes escenes tenen un component imaginatiu important, semblant al dels episodis més excitants de les novel·les històriques que llegim avui. Que un esclau arribi a visir és un tema fascinant que travessa la història de la literatura i de la filmografia.

4.1. *Tractament metodològic dels episodis triomfals de Josep a Egipte*

Més enllà de la trama literària tan ben definida de la història de Josep, volem apreciar si el context vital de la narració ens ofereix alguna informació que permeti deduir elements històrics. Per fer-ho, utilitzarem la següent dialèctica metodològica: els episodis del lideratge de Josep a Egipte ¿tenen un rerefons històric? o són una ficció novel·lada?

a) A casa de Putifar. El cap de la guàrdia reial i figura molt pròxima al faraó confia l'administració de la seva casa a un esclau semita (Gn 39,4-6). ¿Seria factible que un alt dignatari de la cort egípcia tingués un asiàtic com a cap de casa? Putifar seria asiàtic o proasiàtic? Es tracta d'una ficció literària?

b) L'incident amb la dona de Putifar. Que un esclau asiàtic fos acusat d'ultratjar la dona d'un alt funcionari ¿només mereixeria anar a la presó? (Gn 39,19-20).⁴⁴ Tancar Josep a la presó reial —un recinte per castigar cortesans— ¿no seria una consideració? Tot plegat constitueix una invenció?

c) A la presó reial. Ara, el cap de la presó, un altre funcionari reial digne de confiança, responsabilitza Josep dels altres presoners (Gn 39,21-23). El cap de la presó ¿seria també asiàtic o proasiàtic? És una imaginació literària?

d) La mediació del coper de la cort. Després de dos anys, el coper reial es recorda de la capacitat de Josep d'interpretar somnis i el recomana al faraó (Gn 41,14). ¿Un semita tancat durant llarg temps a la presó reial era merei-

44. «El delito de José conlleva la pena de muerte, no la cárcel» (SKA, *Introducción a la lectura del Pentateuco*, 281).

xedor de confiança i de presentar-se davant el faraó? El coper de la cort seria asiàtic? Es tracta d'una il·lusió literària?

e) *Al palau del faraó*. El faraó resta admirat de Josep i li professa una predisposició total i immediata només per haver interpretat el seu somni (Gn 41,37-40). ¿Seria factible que un semita, acabat de sortir de la presó reial, arribés a ser visir del faraó? El faraó seria també asiàtic o proasiàtic? És una exageració literària?

f) *Casament amb Assenat*. Josep és maridat amb Assenat, una egípcia de llinatge sacerdotal (Gn 41,45).⁴⁵ ¿No seria humiliant que una dona d'una família de la noblesa sacerdotal egípcia es casés amb un semita empresonat i reconvertit en visir? Seria factible el matrimoni entre membres de la noblesa sacerdotal egípcia i asiàtics distingits? És una fabulació literària?

4.2. Resposta teològica

Els interrogants metodològics que hem plantejat tenen resposta en la trama teològica de la narració. Els esdeveniments a la casa de Putifar, a la presó reial i a la cort del faraó tenen un fil conductor teològic: Josep gaudeix de protecció divina.

A casa de Putifar es fa evident: «El Senyor era amb Josep. Tot el que ell empenia prosperava» (Gn 39,2). A continuació, el relat explica que Putifar s'adonà que el Senyor era amb Josep i —es repeteix de nou— que feia prosperar tot el que empenia (Gn 39,3).

A la presó reial, s'utilitza el mateix llenguatge: «El Senyor era amb Josep i li mostrà el seu favor» (Gn 39,21). Es repeteix l'argument anterior, ara amb el cap de la presó: «El Senyor era amb ell, i tot el que ell feia, el Senyor ho feia reeixir» (Gn 39,23).

A la cort, el faraó reconeix que Josep posseeix l'esperit diví (Gn 41,38). Per això, interpel·la els seus cortesans tot dient-los: «Aquest home té l'esperit diví. En trobaríem cap com ell?» (Gn 41,38).

L'argumentació teològica de la protecció divina sobre Josep no es tradueix en cap missatge desencarnat, sinó que es concreta en un entorn cortesà egipci, que integra Josep de manera progressiva sense evitar-li dificultats de tota

45. De fet, des de la perspectiva del llinatge patriarcal i matriarcal, el casament amb una estrangera no desqualificarà Josep —com succeeix amb el seu oncle Esaú—, perquè Jacob beneirà els dos fills del matrimoni: Efraïm i Manassès. No obstant això, la narració dedica tot un capítol (Gn 48) a explicar la benedicció dels dos nets. El Targum Pseudo-Yonatan argumentarà que Assenat era filla de Siquem i de Dina, filla de Jacob, emparentant així marit i muller en el llinatge de Jacob (TgPsJon Gn 41,45).

mena. Aquesta protecció divina també permetrà integrar el clan de Jacob a prop de la cort.⁴⁶

Opinem que la imaginació literària que aporta emoció al relat ve acompanyada d'una ambientació històrica que escenifica una bona relació entre egipcis i asiàtics a fi que la narració sigui «comprensible». Aquesta situació històrica seria factible en una època amb una presència nombrosa d'asiàtics al voltant o dins de la cort, com ocorre clarament durant el període hikse.

4.3. Resposta egíptològica

Pel que fa al personatge de Putifar, s'insisteix a repetir que era un «home de confiança del faraó i cap de la guàrdia reial» (Gn 37,36; 39,1).⁴⁷ Les fonts egíptològiques indiquen que el cap de la guàrdia reial era un funcionari d'alt rang, vinculat estretament al palau i al cercle de confiança més pròxim al faraó. Formava part del seguici reial, amb una disponibilitat itinerant important. Es tractava de figures associades al faraó i a la família reial. És admirable que Josep esdevingui administrador absolut d'un personatge d'aquesta categoria.⁴⁸

La presó reial no és cap presó pública, sinó un recinte destinat a castigar els incompliments dels cortesans (*Hausarrest*).⁴⁹ En el relat, s'ofereix una petita mostra de la diversitat d'oficis que albergava la cort, ja que la presó aplega el pastisser reial i el coper reial —empresonats—, així com l'administrador del cap de la guàrdia reial com a carceller.⁵⁰ Les penes són aleatòries i depenen de la decisió del faraó: el pastisser és ajusticiat i el coper és alliberat. Josep resta empresonat durant dos anys, malgrat que les fonts egíptològiques

46. «Particularly in chaps. 39-42, Egyptian life and institutions are described in astonishing detail and color. The narrator relishes reporting the exotic customs of the Egyptian court to entertain and instruct his readers. Clearly he was someone well informed about Egypt» (WENHAM, *Genesis 16-50*, XXVI).

47. Cf. Javier MARTÍNEZ BABÓN, *Historia militar de Egipto durante la dinastía XVIII*, Barcelona: Museu Egípc de Barcelona 2003, 107-108.

48. Relleus de tombes privades a El Amarna evidencien que en temps d'Akenató la guàrdia reial estava formada per una barreja d'asiàtics, libis, nubis i egipcis; la inclusió d'estrangers en un cos de tanta responsabilitat es pot explicar a partir de certa inseguretat del faraó sobre la lleialtat dels soldats autòctons (ibíd., 129).

49. Cf. Renate MÜLLER-WOLLERMANN, «Gefängnis», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie VII*, 11; Jürgen EBACH, «Josephsgeschichte», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie III*, 270-273, 270.

50. Sobre els serveis al palau reial i el seu funcionament, cf. Henri WILD, «Palastverwaltung», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie IV*, 647-652.

evidencien que l'adulteri amb una dona casada era castigat amb la castració o amb la pena de mort per a ambdós.⁵¹

Tanmateix, el més significatiu de la realitat egípcia és el progrés de Josep en l'entorn cortesà per decisió directa del faraó: esdevé administrador de tot Egipte i només l'autoritat faraònica està per damunt seu (Gn 41,40); se li lliura l'anell que porta el segell reial, se'l vesteix amb vestidures de lli i se'l distingeix amb un collaret d'or (Gn 41,43); gaudeix d'un carruatge distintiu del seu nou rang (Gn 41,43), i és casat amb la filla d'un sacerdot d'Heliòpolis (Gn 41,45).⁵²

La descripció dels honors, de les responsabilitats i dels ornaments que es lliuren a Josep permeten identificar-lo amb un djati (tiati) o visir, el governador a les ordres directes del faraó.⁵³ Segons la informació que aporten les citacions bíbliques es pot considerar Josep com a príncep d'Egipte o com a quasi corregent encarregat d'administrar el regne, exercir l'alta justícia i representar el faraó per tot el país.⁵⁴ El visir era el referent més important del govern intern egipci durant el Regne Antic, Mitjà i Nou. Posteriorment, la seva figura anà perdent rellevància administrativa. Durant el Segon Període Intermedi el visir fou un element estabilitzador de l'administració interna enmig de regnats breus i afeblits.⁵⁵ *Les tasques del visir* és un document segurament del Regne Mitjà que descriu les labors d'un oficial egipci; se n'han trobat còpies datades del Regne Nou en la necròpolis de Tebes.⁵⁶

Un dels títols més destacats en la jerarquia egípcia és el del portador del segell reial, o portador del segell de l'alt i el baix Egipte, com succeeix en el cas de Josep.⁵⁷ La imposició del collaret d'or és la major mostra de consideració pels serveis prestats a la corona: el lliurament es fa a mans del faraó, normalment en una cerimònia pública, per posar en relleu la categoria del receptor.⁵⁸ Aquesta cerimònia s'acostuma a gravar en les tombes perquè és

51. Erika FEUCHT, «Family», en REDFORD, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt. Vol. 1*, 501-504, 501-502.

52. Sobre la rellevància d'Heliòpolis, cf. Lázsló KÁKOSY, «Heliopolis», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie II*, 1111-1113; Bettina SCHMITZ, «Hoherpriester von Heliopolis», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie II*, 1249-1254.

53. Cf. Eva MARTIN-PARDEY, «Wesir», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie VII*, 1227-1235.

54. Cf. Wolfgang HELCK, «Rang», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie V*, 146-147.

55. WILKINSON, «State», 317.

56. Eva MARTIN-PARDEY, «Administrative bureaucracy», en Kathryn A. BARD (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London – New York (NY): Routledge 1999, 115-118, 116.

57. Cf. Erhart GRAEFE, «Ring», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie V*, 263-265.

58. Tenim la dada que «collaret d'or» només apareix citat aquí en tota la Bíblia hebrea, una informació que ressalta el coneixement del medi egipci que tenien els redactors de la història de Josep. Cf. «El oro de honor» a Hans Wolfgang MÜLLER – Eberhard THIEM, *El Oro de los Faraones*, Madrid: Editorial Libsa 2001, 144. Guerin, que defensa un context històric saïta i en

un moment cabdal en la biografia d'un egipci. El darrer detall distintiu de la categoria assolida per Josep és el lliurament d'un carruatge, el vehicle reservat en exclusiva a la reialesa, a l'aristocràcia i a l'elit militar.⁵⁹

En resum, l'escena bíblica de proclamar Josep com a segon del regne remet a la cerimònia de proclamació d'un djati o visir. Literàriament, demostra la coneixença del funcionament de la cort egípcia per part dels redactors del relat. Històricament, l'escena esdevé més «comprensible» en el context de domini hikse d'Egipte.

Respecte al matrimoni amb Assenat, la filla d'un sacerdot d'Heliòpolis, disposem d'una dada interessant del context hikse: els governadors Khyan i Ipepi assumeixen en la seva entronització el nom de la divinitat solar heliopolitana (Ra). Fins i tot el nom d'Ipepi apareix en un llistat de sacerdots de Ptah en un document trobat a Memfis. Aquesta informació permet dir que el domini hikse d'Egipte no fou traumàtic per als sacerdots memfites. Si presumim una evocació del context hikse en la història de Josep, el casament amb Assenat també resulta «comprensible».⁶⁰

5. LA INSTAL·LACIÓ DEL CLAN DE JACOB EN EL DELTA ORIENTAL DEL NIL

Prèviament a la instal·lació del clan de Jacob a Egipte, tenen lloc dos encontres de Josep amb els seus germans (Gn 42-43). Les argücies de Josep posant-los a prova provoquen la confessió de la seva falta (Gn 44), que culmina amb el final feliç de donar-se a conèixer i proclamar la unió familiar (Gn 45). El mateix Josep, davant les pors dels germans a represàlies després de la mort de Jacob, manifesta que ell ha estat un instrument dels dissenys divins per salvaguardar el clan familiar (Gn 50,20).⁶¹

alguns casos hel·lenístic, respecte al collaret d'or accepta que es tracta de tradicions antigues (GUERIN, «The Joseph Story from an Egyptological Perspective», 127); cf. també Susanne BINDER, «Joseph's Rewarding and Investiture (Genesis 41:41-43) and the Gold of Honor in New Kingdom Egypt», en S. BAR – D. KHAN – J. J. SHIRLEY (eds.), *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature. Proceeding of a Conference at the University of Haifa, 3-7 May 2009* (Culture and History of the Ancient Near East 52), Leiden – Boston: Brill 2011, 44-64, 60-61.

59. Cf. Wolfgang DECKER, «Wagen», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie VII*, 1130-1135; James K. HOFFMEIER, «Chariots», en BARD, *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, 193-195.

60. Javier MARTÍNEZ BABÓN – Jordi CERVERA I VALLS, «Les expulsions dels hikses i dels fills d'Israel (Ex 6,1; 11,1; 12,39)», *Revista Catalana de Teologia* 44/1 (2019) 85-114, 101.103.

61. «Many exegetes read the statement [“as for you, you meant evil against me; but God meant it for good” (Gen 50,20a)] as the most important key of the Joseph Story» (LEVIN, «Righteousness in the Joseph Story: Joseph Resists Seduction (Genesis 39)», en Thomas B. DOZEMAN –

5.1. *La terra de Goixen*⁶²

La narració indica repetides vegades que el clan de Jacob s'instal·là a la «terra de Goixen» (Gn 45,10; 46,28-29.34; 47,1.4.6.27; 50,8), també mencionada com la «terra de Ramsès» (Gn 47,11). Es tracta de la regió semidesèrtica situada al delta oriental del Nil. Els límits occidentals i superiors de Goixen serien el braç més oriental del riu Nil (el desaparegut braç pelusiàc). A orient, la regió arribaria fins als llacs Ballah, Timsah i Amargs (el recorregut de l'actual canal de Suez). El uadi Tumilat seria el seu passadís natural en direcció est-oest, que connectava l'extingit braç pelusiàc amb l'àrea geogràfica dels llacs.⁶³

Es tracta d'una regió encara avui apta per a la pastura ovina i caprina, propera a la provisió d'aigua, però separada de la zona de conreus per l'antic braç del Nil. La instal·lació del clan de Jacob a la terra de Goixen amb els seus ramats d'ovelles, cabres i vaques (Gn 47,1.3-4) coincideix amb la zona ancestral on els asiàtics s'estableixen a Egipte amb els seus ramats (recordem només *La història de Sinuhé*). També coincideix amb la zona on els hikses despleguen el seu domini per Egipte, amb la seva capital a Avaris construïda a la riba de l'esmentat braç pelusiàc. Aquesta coincidència no és fortuïta. A més, coincideix amb la regió on es desenvoluparan els esdeveniments bíblics narrats en el llibre de l'Èxode, quan el canvi dinàstic portarà els descendents de Jacob a convertir-se en esclaus dels egipcis (Ex 1,8-11).

5.2. *Un devessall de privilegis per al clan de Jacob*

No és habitual que en períodes de crisi econòmica es visqui amb complaença l'arribada d'estrangers. En canvi, no succeeix així en el relat bíblic. L'arribada del clan de Jacob a Egipte és vista amb bons ulls pel faraó i pels seus cortesans (Gn 45,16). El faraó els ofereix el bo i millor de la terra d'Egipte (Gn 45,18.20; 47,11). A més, proposa que els més aptes del clan siguin majorals del bestiar reial (Gn 47,5) i, per arrodonir-ho, fins i tot els dona terres en propietat (Gn 47,11).

Konrad SCHMID – Baruch SCHWARTZ [eds.], *The Pentateuch. International Perspectives on Current Research* [Forschungen zum Alten Testament 78], Tübingen: Möhr Siebeck 2011, 223-240, 237).

62. Cf. Edouard NAVILLE, *Goshen and the Shrine of Saft el Henneh (1885)* (Egypt Exploration Fund 5), London: Messrs. Trübner & Co. 1887, 14-20; Cornelius HOUTMAN, *Exodus. Volume 1* (Historical Commentary on the Old Testament), Kampen: Kok Publishing House 1993, 106-107.

63. Cf. Jürgen EBACH, «Gosen», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Egyptologie II*, 755-756.

És espectacular la rebuda que el faraó i la cort fan a Jacob i els seus fills. De fet, són tractats com una família reial per ser la família del visir asiàtic del rei. S'instal·len a Egipte com a estrangers en època de vaques magres —mai més ben dit— i ho fan en una zona apta per a la pastura, propera al faraó i a la cort: la «terra de Ramsès» (Gn 47,11).

Tornem a la dialèctica metodològica que hem plantejat en l'apartat anterior: les innombrables atencions i privilegis que els egipcis concedeixen al clan de Jacob ¿són una magnificació literària per destacar la rellevància de Josep, la grandesa de Jacob i del seu clan? O es tractaria d'un clan semita arribat a Egipte en època d'un faraó i una cort de llinatge asiàtic (hiksés)?

5.3. *Junts, però no barrejats*

La narració de Josep presenta dos comentaris despectius sobre la condició dels hebreus que alteren la connivència habitual de la cort i el faraó vers el clan de Jacob:

Servien Josep en una taula, i els seus germans en una altra. Els egipcis menjaven amb Josep, a part: ells no poden menjar amb els hebreus, perquè ho consideren una cosa repugnant. (Gn 43,32)

Així, doncs, quan el faraó us faci cridar i us demani quin és el vostre ofici, responeu-li: «Els teus servents, des de joves, hem fet sempre de pastors, tant nosaltres com els nostres pares.» Així podreu habitar a la regió de Goixen, perquè als egipcis els repugnen tots els pastors d'ovelles i cabres. (Gn 46,33-34)

Podríem qualificar aquests comentaris com l'excepció que confirma la regla, però no podem passar-los per alt si volem ser coherents amb la recerca del context vital. Cal tenir present que som a la casa de Josep —un detall important—, i allí egipcis i hebreus mengen en taules separades perquè els egipcis consideren abominable menjar amb asiàtics (Gn 43,32). La duresa de l'adjectiu es repeteix de nou quan Josep explicita que els egipcis consideren abominables els pastors d'ovelles i cabres, és a dir, els asiàtics (Gn 46,34).⁶⁴ Aquest doble subratllat expressa un prejudici ancestral, i la dita popular

64. Ex 8,22 repeteix l'expressió en boca de Moisès, quan explica que els egipcis consideraven abominables els sacrificis d'animals que feien els hebreus.

«junts, però no barrejats» seria una resposta sociològica a tals comentaris despectius.⁶⁵

Repetint els interrogants metodològics, aquí ens preguntem: es tracta d'una exageració literària que emfatitza els límits d'una integració? Es vol recordar el desdeny ancestral egipci vers els asiàtics?

5.4. Respostes egiptològiques

Des d'una perspectiva cronològica crida l'atenció que la terra de Goixen sigui també anomenada «terra de Ramsès» (Gn 47,11). De fet, el topònim correspon a la posterior època ramèssida del Regne Nou, mentre que la instal·lació del clan de Jacob a Egipte té lloc en una època precedent (Segon Període Intermedi).⁶⁶ La raó de l'anacronisme és que «Ramsès» com a topònim ha perviscut en la memòria històrica dels autors bíblics i permet identificar millor la geografia de la regió.

L'arqueologia ha localitzat les restes de la ciutat de Ramsès a Qantir, fundada pel faraó Setí I, i que més endavant Ramsès II convertí en la capital del seu regne.⁶⁷ Aquesta nova ciutat s'edificà al costat de les restes de l'antiga capital hikse d'Avaris, situades a Tell el-Dab'a; ambdues ciutats separades cronològicament eren geogràficament properes a la zona d'instal·lació del clan de Jacob a Egipte en el delta oriental del Nil.

La propietat de les terres i la ramaderia eren activitats administrades per l'aparell estatal des del Regne Antic, amb supervisors que ostentaven la responsabilitat dels camps i dels ramats. En el Regne Nou no hi ha constància que el faraó fos el propietari únic de les terres, però sí un dels possessors juntament amb els déus (representats pels sacerdots). El visir era el responsable d'exercir els drets del faraó sobre les terres i el seu conreu, que eren la base de l'economia egípcia. Semblantment, podem suposar el mateix respecte als ramats.⁶⁸

65. «These verses may therefore reflect the fact that integration in another culture has its limits» (RÖMER, «The Joseph Story in the Book of Genesis: pre-P or post-P?», 195).

66. El mateix succeeix en el llibre de l'Èxode amb el topònim «ciutat de Ramsès» (Pi-Ramsès), mencionada com a ciutat d'aprovisionament construïda pels israelites (Ex 1,11) i com a lloc on s'inicia la sortida d'Egipte (Ex 12,37); però l'època ramèssida és cronològicament posterior.

67. Edgar B. PUSCH, «Piramesse», en REDFORD, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Vol. 3, 48-50.

68. Ronald J. LEPROHON, «Middle Kingdom, overview», en BARD, *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, 47-53, 49; Malte RÖMER, «Landholding», en REDFORD, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Vol. 2, 255-258, 257.

6. JACOB MOR A EGIPTA I ÉS EMBALSAMAT

La mort de Jacob és un relat que irradia solemnitat. Des de la perspectiva semita, Jacob s'acomiada particularment de cadascun dels seus dotze fills i els beneeix. També els demana de ser enterrat a Canaan amb els seus avantpassats (Gn 49). Des de la perspectiva egípcia, el patriarca és tractat com un personatge rellevant i per aquest motiu és embalsamat (Gn 49,29-50,6).

Crida l'atenció que, en només dos versets, es repeteixi tres vegades el verb embalsamar (Gn 50,2-3), i també que s'especifiqui el termini de quaranta dies que necessita aquest procés i els setanta dies de dol per honorar el patriarca.⁶⁹

La insistència a subratllar que Jacob és embalsamat i que gaudeix del mateix període de dol que un faraó ¿és una ficció literària per equiparar Jacob a un faraó? És una informació per a destinataris semites que no coneixen aquesta tradició mortuòria? És una indicació d'una praxi que assumirien els governadors hikses o els asiàtics rellevants instal·lats a Egipte?

També ens fixem en la repetició textual que Jacob ha de ser enterrat amb els seus avantpassats a Hebron (Gn 49,29; 50,5.6). Aquesta nova insistència posa de manifest que el patriarca mor a Egipte, lluny de Canaan on habitaven els seus avantpassats i on ell demana de ser enterrat. La identitat semita de Jacob i el context egípcia de la seva mort es donen la mà al voltant del seu enterrament, en el qual Josep també exercirà de visir del patriarca: primer responsabilitzant-se del funeral i, a continuació, substituint-lo en les decisions del clan.

Les tombes d'asiàtics del Segon Període Intermedi trobades en el delta oriental s'allunyen de la praxi funerària egípcia, encara que a Saqqara, la necròpolis més propera a Memfis, es localitzà un cos en posició estirada en un taüt rectangular. El nom d'Abdu al taüt suggereix que era asiàtic, i amb ell es trobà un punyal amb el nom de Nahman, seguidor del rei hikse Apofis (Ipepi).⁷⁰ No obstant aquesta evidència, no es tenen referències d'asiàtics embalsamats, quelcom que en el cas de Jacob entra en la trama del relat per raó del desplaçament del seu cadàver a terres de Canaan.

69. Els setanta dies de dol són els quaranta dies d'embalsamar més els trenta dies que mereix un dol solemne (Moisés i Aaron també tindran trenta dies de dol). Cf. Wolfgang HELCK, «Balsamierungritual», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Egyptologie I*, 615-617; GUERIN, «The Joseph Story from an Egyptological Perspective», 127-128.

70. Janine BOURRIAU, «Second Intermediate Period (c. 1650-1550 BC)», en Ian SHOW (ed.), *The Oxford History of Ancient Egypt*, London: Oxford University Press 2000, 172-206, 184.

7. L'ENTERRAMENT FARAÒNIC DE JACOB

Si l'entrada de Jacob a Egipte és narrada de manera triomfal, no ho és menys la seva partença, escortada per un solemne seguici fúnebre egipci com correspondria a un faraó, i a més, amb la presència de tot el clan del patriarca (Gn 50,7-9). La comitiva egípcia i asiàtica que acompanya el cos embalsamat de Jacob és impressionant, fantàstica.⁷¹

També és magnífic el funeral de set dies a Goren-Aatad, anomenat etiològicament «Abel-Misraim» (dol d'Egipte). Es menciona dues vegades que l'indret està situat a «l'altra banda del Jordà» (Gn 50,10-11), una indicació desconcertant si es vol dibuixar un itinerari des d'Egipte fins a Hebron, on el cos serà enterrat.⁷² Una resposta més teològica que geogràfica a favor d'aquesta intencionada doble repetició és que el patriarca difunt i la comitiva del seus fills recorre anticipadament l'itinerari que realitzaran posteriorment els seus descendents des d'Egipte a Canaan en el trajecte de l'Èxode.

No és fàcil d'encaixar la descripció d'un seguici tan espectacular format per egipcis i el clan de Jacob, ni un itinerari geogràfic tan llarg i tan poc coherent. Tampoc és fàcil d'encaixar un funeral de set dies a l'altra banda del Jordà.

En realitat, Gn 50,7-11 presenta una versió magnificada de l'esdeveniment que a continuació es repeteix de manera més cenyida (Gn 50,12-14), explicant —sense entrar en detalls— que els fills de Jacob compleixen el desig del patriarca de ser enterrat a Hebron, i que després retornen a Egipte. Aquesta doble versió —l'una triomfal i l'altra circumscribida— corrobora la memòria bíblica del desplaçament dels fills de Jacob fins a Canaan per enterrar el patriarca a la cova de Macpelà (Gn 50,13).

L'enterrament de Jacob a Canaan s'integra dins la lògica narrativa i la coherència interna dels relats patriarcals i matriarcals precedents (Gn 12-36). De fet, els relats que constitueixen el cicle de Jacob (Gn 25,19-36,43) mostren que la terra de Canaan s'adjudica a Jacob.⁷³ Per aquesta raó, el patriarca demana de ser enterrat allí i els seus fills compleixen la petició.

71. Sobre el funeral del faraó, cf. Klaus KUHLMAN, «Königstotenkult», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Ägyptologie III*, 661-663.

72. Gn LXX 50,12 deixa inconcret el lloc on és enterrat Jacob. Esteve, a Ac 7,16, explica que Jacob i els seus fills van ser portats a Siquem i els van enterrar a la cova de Macpelà. Coincideix que a Siquem, l'actual Nablus, es venera el sepulcre de Josep. Aleshores, la menció del Jordà té més raó geogràfica de ser. Cf. Marguerite HARL (ed.), *La Bible d'Alexandrie. La Genèse*, Paris: Éditions du Cerf 1986, 317.

73. «La tierra de Canaán pertenece a Jacob. La historia de José responde a una cuestión ulterior: ¿por qué son doce las tribus?» (SKA, *Introducción a la lectura del Pentateuco*, 46).

La presència de carros de guerra com a escorta del patriarca dins la gran comitiva que acompanya el difunt (Gn 50,9) és un detall a considerar en relació amb el domini dels hiksés, responsables de la introducció d'aquest element en la milícia egípcia, el qual formarà part de l'exèrcit faraònic a partir d'aleshores.⁷⁴

8. JOSEP ÉS EMBALSAMAT I DIPOSITAT EN UN SARCÒFAG

Josep també mor a Egipte. És tractat com un difunt egipci rellevant i és embalsamat com el seu pare Jacob (Gn 50,26). És enterrat no com un semita sinó com un egipci: dipositant-lo en un sarcòfag (Gn 50,26). Si bé col·locar el cos en un sarcòfag no és un costum funerari semita, hi ha evidències de sarcòfags de terracota descoberts a Tell el-Far'ah, però sobretot a Bet Xean i a Deir el-Balah, localitats amb presència egípcia i més endavant filistea.⁷⁵ La classe mitjana egípcia, tant a Egipte com a Canaan, utilitzava freqüentment taüts de fang, on es dipositaven, juntament amb el cos del difunt, objectes funeraris d'origen egipci, micènic, xipriota i cananeu. Els fenicis també assumiren en part aquesta praxi mortuòria. Tot i que els sarcòfags de fang no eren una pràctica mortuòria semita, sí que seria coneguda pels hebreus.

Ara bé, el relat no esmenta cap seguici fúnebre ni cap funeral ni cap dol: quelcom de sorprenent després del que s'ha fet amb Jacob! L'episodi només inclou les paraules de Josep als seus germans dient-los que s'emportin els seus ossos d'Egipte (Gn 50,25).⁷⁶ La novel·la trepidant que cantava les excel·lències de Josep abaixa el to de manera sobtada fins a la mínima expressió. La història de Josep aparca la creativitat del gènere novel·lístic per fer una breu ressenya final de la seva mort que tanca el llibre del Gènesi (Gn 50,22-26).

Aquest final tan discret de la mort de Josep corrobora que el veritable protagonista de la història és Jacob, com afirmàvem ja a l'inici del nostre treball,

74. Cf. MARTÍNEZ BABÓN, *Historia militar de Egipto durante la dinastía XVIII*, 178-180; Wolfgang DECKER, «Wagen», en HELCK – OTTO, *Lexikon der Egyptologie VII*, 1130-1135.

75. A Bet Xean, es van descobrir uns cinquanta taüts antropoides datats entre els segles XIII-XI aC. El cementiri descobert a Deir el-Balah és típic d'un període de dominació egípcia, seguit de l'ocupació filistea del lloc: s'hi localitzaren un conjunt excel·lent d'uns quaranta taüts complets, que daten des de finals del segle XIV fins al segle XIII aC. Cf. Trude DOTHAN, «What we know about the Philistines», *Biblical Archaeology Review* 8/4 (1982) 20-44, 41-44.

76. Èxode 13,19 explica que els israelites es van endur els ossos de Josep; Josuè 24,32 explica que els van enterrar a Siquem —l'actual Nablus— en un terreny adquirit per Jacob per cent peces de plata. La història de Josep comença a Siquem i els ossos del personatge acabaran enterrats allí.

i com detalla el principi de la narració: «Aquesta és la història de Jacob» (Gn 37,2).

L'episodi de la mort de Josep, que explica el seu embalsament i la col·locació del cadàver en un sarcòfag, confirma el grau d'assimilació dels costums egipcis per part del clan de Jacob, quelcom de «comprensible» en època hikse. Aquest episodi representa la culminació triomfal dels relats patriarcals i matriarcals que enllaçaran temàticament i teològicament amb el llibre de l'Èxode.

9. CONCLUSIONS SOBRE EL CONTEXT VITAL DE LA HISTÒRIA DE JOSEP

Ordenant la informació que hem extret del *Sitz im Leben* dels episodis de la història de Josep, i buscant un equilibri entre la trama literària i teològica de la narració (exegesi) i la seva dimensió històrica (egiptologia), formulem tres propostes amb les seves respectives valoracions:

a) La història de Josep és una *novel·la de diàspora*: un escrit apologètic hebreu de l'època saïta

En aquesta proposta, l'anàlisi exegètica defineix la qualificació del relat. L'explicació de la història de Josep està determinada pel criteri literari de considerar el relat com una novel·la de diàspora postexílica, que recrea el triomf hebreu en terres egípcies durant el domini persa.⁷⁷ En aquesta proposta, l'ambientació saïta de la narració converteix les figures de Josep i Jacob en herois de la diàspora postexílica.⁷⁸

Desestimem aquesta explicació per raons de contextualització històrica. Egipte és més que un entorn literari de diàspora: Egipte és principalment un entorn geogràfic i històric que emmarca la migració ancestral del clan

77. «When we read the story of Joseph, we view his career from the standpoint of a later writer, who has described Joseph in terms that made sense to the first readers rather than with the terminology that a contemporary of Joseph would have used» (WENHAM, *Genesis 16-50*, XXVII).

78. Apreciem l'apologia prohebraica quan de Putifar es diu que «ja no es preocupava de res més, llevat de l'aliment que prenia» (Gn 39,6); quan del cap de la presó es diu que «no es preocupava de res del que feia Josep» (Gn 39,23); quan el mateix faraó afirma de Josep que «no hi ha ningú que pugui ser més intel·ligent i més assenyat que tu» (Gn 41,39). Aquest segell apològic es repeteix al llibre de l'Èxode, quan es ridiculitzen les dones egípcies a l'hora d'infantar, davant la valentia de les dones hebrees (Ex 1,19).

de Jacob i la seva instal·lació en el delta oriental del Nil. I això es presenta, al nostre entendre, a la llum de la memòria històrica de la presència asiàtica en la regió a partir del Regne Mitjà i sobretot durant el Segon Període Intermedi.

b) La història de Josep és un *relat històric*: un escrit que explica el domini hikse a Egipte⁷⁹

Ara és l'accent històric el que determina la consideració del relat. Amb aquesta proposta, el relat bíblic encaixa positivament en la història d'Egipte, concretament en el Segon Període Intermedi. Aleshores, el relat es contextualitza agradablement i resulta més comprensible des de la lògica humana. D'altra banda, pren sentit la connivència dels egipcis amb Josep i Jacob, que es concreta en el càrrec de Josep com a administrador de Putifar, en la seva ràpida ascensió al poder com a visir del faraó, en el matrimoni amb Assenat, en la gestió econòmica del regne, en la fàcil instal·lació de Jacob i els seus fills a la terra de Goixen i en l'embalsamament de Jacob i de Josep.

Tanmateix, la dificultat d'aquesta proposta que concreta el relat bíblic en un període històric és que el relat perd espectacularitat escènica i sobretot emoció teològica, provocant que la trama narrativa i el missatge quedin diluïts per la lògica històrica dels hikses. De fet, la història de Josep no pretén explicar el domini hikse d'Egipte, sinó les vicissituds d'un patriarca semita i els seus dotze fills en el delta oriental del Nil, els quals se senten dipositaris d'unes promeses divines i, per raó d'elles, malden per mantenir la unitat del clan i assegurar la seva descendència.

c) La història de Josep és una *novel·la històrica*: un escrit de l'època persa que evoca el període de domini hikse a Egipte⁸⁰

Aquesta proposta procura buscar un equilibri entre l'aportació exegètica historicocrítica i l'aportació egiptològica. El rerefons històric dels hikses és un

79. Hallote explica que les històries de Josep serien les memòries populars del període hikse (Rachel HALLOTE, «Does Archaeology Confirm Joseph's Time in Egypt?», *Biblical Archaeological Review* 47/3 [2021] 40-47).

80. «The Egyptological evidence seems to correspond to Egypt during the Persian or even Hellenistic period. We know that the narrative must have originally existed independently and that different layers can be identified that may thus correspond to different periods in Egyptian history» (GUERIN, «The Joseph Story from an Egyptological Perspective», 136).

factor ambiental que reforça l'espectacularitat dels episodis novel·lats, així com la seva trama narrativa i teològica. La memòria històrica semita recordaria l'època hikse a Egipte com un període triomfal, en el qual participa el clan de Jacob instal·lant-se en la terra de Goixen, l'hàbitat tradicional d'instal·lació asiàtica a Egipte. L'evocació del triomf hikse contextualitza històricament el triomf del clan de Jacob a Egipte.⁸¹ El referent hikse esdevé el teló de fons de la trama literària i de la redacció saïta per estimular els hebreus que viuen en la diàspora egípcia. En suma, el domini hikse d'Egipte *ambienta* la història de Josep.⁸²

Tal vegada aquesta proposta no sigui tan clara com les dues anteriors, però la defensem com a punt intermedi que assaja un diàleg interdisciplinari que malda per aprofundir la dimensió literària i la dimensió històrica de Gn 37-50.

81. «We propose the following model: Starting with an original core, the Jewish Diaspora of the Persian Period was responsible for the first Egyptian elements in the text, incorporating elements from contemporary daily life as well as older traditions in order to give more plausibility to the narrative» (ibíd., 136).

82. El mateix podem dir de la derrota i la persecució dels hikses que *ambientarà* els primers capítols de l'Èxode (MARTÍNEZ BABÓN – CERVERA I VALLS, «Les expulsions dels hikses i dels fills d'Israel [Ex 6,1; 11,1; 12,39]», 113).